

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ І ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Серед низки численних різнопланових заходів, приурочених відзначенню 90-літнього ювілею Верховного Суду України, особливе місце відведено міжнародній науково-практичній конференції на актуальну тему «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи». Її співorganizаторами, окрім, власне, Верховного Суду України, стали також Німецький фонд міжнародного правового співробітництва та Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

Як і планувалося, 15 лютого ц.р. у залі засідань Пленуму Верховного Суду України зібралися представники верховних судів країн ближнього і далекого зарубіжжя, міжнародних організацій, вищих органів законодавчої і виконавчої влад нашої країни; судді вищих спеціалізованих та апеляційних судів України, провідні юристи-практики, науковці, журналісти, ін.

Відкриваючи роботу конференції, до високоповажного зібрання із вітальним

словом звернувся Голова Верховного Суду України **Петро Пилипчук**. У своїй промові Петро Пилипович торкнувся не лише історичних аспектів розвитку найвищого судового органу держави, позитивних зрушень у питанні вдосконалення вітчизняного судочинства, а й проблем і шляхів його подальшого реформування (*головне із виступів П. Пилипчука та інших основних доповідачів читайте на сторінках цього номера часопису*). На закінчення свого виступу він щиро подякував усім присутнім за виявлену увагу та повагу до суддівського корпусу і працівників апарату Суду, побажав плідної та взаємокорисної роботи, добра і щастя, міцного здоров'я й успіхів у важливій та відповідальній місії, покладеній суспільством на суддів.

Із щирими поздоровленнями, конструктивними пропозиціями щодо вдосконалення системи правосуддя та сподіваннями на подальшу плідну співпрацю виступили: **Анатолій Головін**, Голова

Конституційного Суду України; **Юрій Дьомін**, заступник Генерального прокурора України; **Дмитро Шпенюв**, заступник голови комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя; **Інна Ємельянова**, перший заступник міністра юстиції України; **Раміз Рзаєв**, голова Верховного суду Азербайджанської Республіки; **Константін Кублашвілі**, голова Верховного суду Грузії; **Ігор Темкіжев**, голова Вищого адміністративного суду України; **Віктор Татьков**, голова Вищого господарського суду України;

Станіслав Міщенко, в.о. голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; **Богдан Крикливенко**, керівник секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; **Ігор Самсін**, голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; **Владімір Рістовські**, посол, представник Генерального секретаря Ради Європи з питань координації програм співробітництва; **Мадіна Джарбусинова**, посол, координатор проектів ОБСЄ в Україні; д-р **Штефан Хюльсхорстер**, заступник директора Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та **Девід Вон**, керівник проекту Агентства США з міжнародного розвитку «Справедливе правосуддя».

По закінченні офіційної частини подальша робота конференції проходила у форматі двох робочих засідань: перше присвячене **історичній місії Верховного Суду України**, де модератором був Петро Пилипчук, а доповідачами — **Віталій Бойко**, Голова Верховного Суду України у 1994—2002 рр.; **Василь Маляренко**, Голова Верховного Суду України у 2002—2006 рр. та **Василь Онопенко**, Голова Верховного Суду України у 2006—2011 рр.

Друге засідання складалося із двох частин і мало спільну тему **«Верховний Суд як інститут демократичного суспільства: сучасний стан та перспективи вдосконалення»**. У першій із них модератором виступив **Володимир Буткевич**, доктор юридичних наук, професор, суддя Європейського суду з прав людини від України у відставці. Основну доповідь представив **Ярослав Романюк**, Перший

заступник Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України, а доповіді — **Герхард Райсснер**, голова Консультативної ради європейських суддів (CCJE); **Анатолій Толкаченко**, заступник голови Верховного суду Російської Федерації; **Грегор Гальке**, головуючий суддя 6-го Сенату у цивільних справах Федеральної судової палати Федерального Верховного суду ФРН; **Філ М. Про**, суддя Федерального окружного суду округу Невада, США. У другій частині модератором був Ярослав Романюк, а доповідали **Валентин Барбара**, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах; **Микола Козюбра**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», суддя Конституційного Суду України у відставці; **Михайло Цуркан**, заступник голови Вищого адміністративного суду України; **Ольга Булейко**, суддя Апеляційного суду Запорізької області.

Підбиваючи підсумки роботи цього заходу, із заключним словом та щирими побажаннями його учасникам гарздів виступив Голова Верховного Суду України Петро Пилипчук.

Плідно попрацювавши, учасники конференції прийняли рекомендації (*публікуються у цьому номері «Вісника»*) щодо подальшого вдосконалення і внесення комплексних змін до законодавства у сфері судоустрою, судочинства та статусу суддів, зокрема про підвищення ролі у судовій системі Верховного Суду України.

ІЗ ВИСТУПІВ НА МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

**П.П. Пилипчук,
Голова Верховного
Суду України:**

— В Україні триває судово-правова реформа, і тому ми вирішили обговорити найбільш болючі, найбільш гострі, найбільш ключові проблеми, що стосуються діяльності судової системи, проблеми з дотриманням прав наших співвітчизників

на справедливий суд, почути корисний досвід наших колег з інших країн.

Конференція має стати важливим кроком до розуміння місця та ролі верховних судів у механізмі захисту прав і свобод людини на сучасному етапі розвитку держави. Висловлені учасниками заходу пропозиції щодо вдосконалення функцій, компетенції, порядку здійснення судового провадження та переосмислення значення рішень найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції у правозастосовній практиці стануть корисними для подальшого проведення судово-правової реформи в Україні, удосконалення законодавства і правозастосування судами.

Діяльність Верховного Суду України бере свій початок із 20-х років минулого століття. У час, коли країна перебувала у постреволюційному стані, формувалася система органів державної влади, що супроводжувалося жорсткою боротьбою з посяганнями на встановлений революційний порядок. Радянська судова система була громіздкою та розгалуженою. До її складу входили тимчасові революційні трибунали. Саме тоді, у грудні 1922 р., Всеукраїнський центральний виконавчий комітет прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР», відповідно до якого судову систему УСРР очолив Верховний Суд, який розпочав свою діяльність 11 березня 1923 р.

Становлення та утвердження Верховного Суду відбувалося надзвичайно складно, в умовах перманентних змін у політичному, економічному та суспільному житті держави. Суддям доводилося спрямовувати судову практику, здійснювати правосуддя і вершити людські долі з огляду на

ідеологію держави та безперервне оновлення законодавства та системи судоустрою.

І лише із здобуттям Україною державної незалежності у 1991 р. Верховний Суд України почав відповідати своїй назві не тільки формально, а й за суттю. До цього його можна було назвати вищим, але ніяк не верховним судом, оскільки його судові рішення міг переглядати і фактично переглядав Верховний Суд Союзу РСР.

Початок реформування судової влади незалежної України пов'язують зі схваленням Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. Концепції судово-правової реформи в Україні, у якій проголошувалися принципи формування незалежної судової влади в державі, запроваджувалися організаційні засади функціонування судової системи, гарантії самостійності та незалежності суддів, забезпечення захисту й неухильного дотримання основних прав і свобод людини як необхідних умов функціонування демократичної правової держави.

Відповідно до цієї Концепції Верховний Суд України — це вища судова інстанція в системі загальних судів. Він переглядає в апеляційному та касаційному порядку справи, розглянуті загальними судами. Крім того, він розглядає справи за нововиявленими обставинами.

Для впровадження положень Концепції в першій половині 90-х років були внесені зміни і доповнення до Закону «Про судоустрій Української РСР» та прийнято 15 грудня 1992 р. Закон «Про статус суддів» — принципово важливий для діяльності суддів в нашій державі.

Наступним етапом стало прийняття у червні 1996 р. Конституції України, яка закріпила принцип верховенства права, визначила основні засади судочинства, гарантії незалежності і недоторканності суддів, серед яких, зокрема, заборона впливу на суддів у будь-який спосіб та встановлення юридичної відповідальності за неповагу до суду і суддів. На конституційному рівні визначено статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

Подальше реформування системи судоустрою було здійснено з прийняттям Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. Закону «Про судоустрій України», який деталізував зазначені положення Основного Закону і встановив додаткові гарантії незалежності суддів.

Значний крок для утвердження в Україні міжнародних стандартів захисту прав людини — це надання Верховному Суду України повноважень переглядати судові справи, де мало місце порушення державою міжнародних зобов'язань. Це стало можливим із внесенням відповідних змін до процесуальних кодексів і прийняттям у 2006 р. Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також подальшим закріпленням цієї норми в Законі «Про судоустрій і статус суддів», прийняття якого у липні 2010 р. було наступним кроком судово-правової реформи. Цей Закон визначив концептуально нові підходи до визначення системи судів загальної юрисдикції, статусу суддів, порядку формування суддівського корпусу, здійснення суддівського самоврядування, організації матеріального й соціального забезпечення судів. Із прийняттям цього Закону внесено відповідні зміни і до процесуальних кодексів.

Кардинальних змін у частині повноважень та організації діяльності зазнав і Верховний Суд України: було ліквідовано судові палати, зменшено кількість суддів до двадцяти. Верховний Суд був позбавлений повноважень переглядати справи у касаційному, виключному та винятковому порядку; вести та аналізувати судову статистику, вивчати та узагальнювати судову практику; надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; визнавати нечинними роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів.

Закон «Про судоустрій і статус суддів» суттєво зменшив обсяг повноважень найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, ускладнив організацію його роботи, а також створив перешкоди для реалізації громадянами їх конституційного права на доступ до правосуддя і до Верховного Суду України зокрема.

Проте з прийняттям цього Закону надзвичайно важливою новелою в історії вітчизняного права стало закріплення у процесуальних кодексах принципу обов'язковості судових рішень Верховного Суду України, що полягає в їх обов'язковості для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності те чи інше положення нормативно-правового акта, неоднаково застосоване при розгляді справи в касаційному порядку, а також для всіх судів України. На суди покладено обов'язок привести свою судову практику у відповідність із рішеннями Верховного Суду України.

Запровадження загальної обов'язковості рішення у конкретній справі зумовило появу у Верховного Суду України принципово нової функції, яка полягає у формуванні єдиних підходів до правозастосування, а також додаткових важелів забезпечення єдності судової практики.

На відміну від постанов Пленуму Верховного Суду України, що мали рекомендаційний характер, постанови Верховного Суду України в судових справах набули статусу своєрідного судового прецеденту.

На сьогодні Верховний Суд через надані ним правові висновки у конкретних судових рішеннях спрямовує судову практику та діяльність відповідних державних органів у найважливіших сферах життєдіяльності держави.

Безумовно, у світлі практики Європейського суду з прав людини обов'язковість правових позицій Верховного Суду України, викладених у його рішеннях, є дієвим чинником, що сприяє неухильному дотриманню права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це підвищує ефективність діяльності судової системи та зміцнює довіру співвітчизників до національного судочинства.

Із прийняттям 20 жовтня 2011 р. Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» збільшено кількісний склад Верховного Суду до сорока восьми суддів, відновлено розгляд справ судовими палатами та внесено низку інших змін, якими оптимізовано його діяльність.

Із метою відновлення гарантій судового захисту прав і свобод людини, утвердження статусу Верховного Суду України як найвищої судової інстанції в системі судів загальної юрисдикції, забезпечення єдності судової практики доцільно надати Верховному Суду й інші повноваження, зокрема повноваження щодо:

- перегляду справ з підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції або й всіма судами України однієї і тієї ж норми не тільки матеріального, але й процесуального права в подібних правовідносинах;

- надання судам роз'яснень з питань застосування законодавства на основі узагальнень судової практики та інші, з пропозиціями щодо яких керівництво Верховного Суду України неодноразово зверталось до Верховної Ради України.

Зазначене вище свідчить, що не всі законодавчі нововведення останніх років були достатньо ефективними для судової системи, а умови функ-

ціонування судів та роботи суддів і надалі потребують поліпшення. Проте судова реформа — це довготривалий, складний і багатогранний процес. І це розуміють усі судді держави й Верховного Суду України зокрема. Зрозуміло, він продовжуватиметься ще певний час і вимагатиме як удосконалення законодавства, так і пошуку шляхів оптимального правозастосування.

Упродовж останніх років суди України працюють в умовах постійного оновлення масиву законодавства. Зміни торкаються норм і матеріального, і процесуального права. Цим зумовлені надзвичайно висока завантаженість судів та судові помилки. У таких умовах перед суддями України, і особливо перед суддями Верховного Суду України, постає відповідальне завдання — оперативно і глибоко вивчати нове законодавство, а також аналізувати й узагальнювати практику застосування судами нових законів. І лише в такий спосіб ми зможемо мінімізувати судові помилки, а також кількість випадків порушення законних прав та інтересів наших громадян.

Верховний Суд України продовжує докладати зусилля, спрямовані на вдосконалення законодавства про судоустрій, судочинство та статус суддів, а також процесуального законодавства. Минулого року внесено до Конституційного Суду України два конституційні подання, а Комісії з питань правосуддя Конституційної Асамблеї були запропоновані зміни до розділу «Судова влада» у проекті Конституції України.

Переконаний, що зміни до Конституції України будуть ефективними тільки тоді, коли реформа проводитиметься разом із заходами, спрямованими на розбудову України як демократичної, соціальної і правової держави. Судова реформа має бути головною складовою більш широкої правової реформи, про що неодноразово наголошували і судді Верховного Суду України, й увесь суддівський корпус.

Гострою залишається проблема незалежності суддів. Відомі неодноразові спроби втручання в їх діяльність, втягування у політичну боротьбу, нав'язування неправових підходів до вирішення спорів та конфліктів. Мають місце непоодинокі випадки тиску на суддів шляхом погроз, шантажу та іншого протиправного впливу.

Правоохоронні органи, на які законом покладено обов'язок забезпечувати безпеку суддів і працівників апарату судів, неодноразово безпідставно залишають без реагування повідомлення про надходження погроз, вчинення інших протиправ-

них діянь щодо суддів та працівників апарату судів. Не виконуються у достатньому обсязі вимоги негайного вжиття належних заходів за кожним випадком зазначених протиправних дій всупереч приписам Закону «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

На сьогодні стан забезпечення безпеки суддів залишається незадовільним, механізми їх захисту від протиправних посягань є неефективними, що іноді призводить до незворотних наслідків, зокрема до вбивств суддів.

Останнім часом почастишали випадки посягань на життя та здоров'я суддів, що змусило органи державної влади та суддівського самоврядування вжити низку заходів, спрямованих на забезпечення безпеки суддів.

Так, 5 червня 2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів».

У грудні 2012 р. Рада суддів України прийняла рішення звернутися до органів державної влади щодо необхідності забезпечення державного захисту суддів та працівників апарату судів.

У січні 2013 р. Президент України Віктор Янукович доручив Кабінету Міністрів України вжити заходів щодо посилення гарантій здійснення професійної діяльності суддів, підвищення безпеки суддів та членів їхніх сімей. До 1 березня 2013 р. має бути розроблений урядовий законопроект про заходи безпеки відносно місця проживання суддів та членів їхніх сімей.

Президент України також вніс на розгляд Конституційної Асамблеї проект Закону «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів».

Хочу ще раз наголосити, що забезпечення незалежного функціонування органів судової влади на визначених Конституцією України засадах є обов'язковою умовою належного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, розвитку демократичного суспільства, розбудови правової держави.

Попри всі труднощі та доволі непростий час ми повинні пам'ятати, що суддя завжди має залишатися взірцем моральності, втіленням справедливості, демонструвати високе почуття відповідальності за доручену справу, виваженість у прийнятті рішень, принциповість і толерантність.

Незалежність, чесність, об'єктивність, неупередженість при прийнятті рішень, високий професіоналізм, вірність принципу верховенства права, відданість справі, гуманізм є запоруками авторитету судді в суспільстві, а отже

всієї влади і держави. Справедливість, відповідальність за долю кожної людини мають завжди залишатися незаперечними заповідями для кожного судді.

**В.Ф. Бойко,
Голова Верховного
Суду України
у 1994–2002 рр.:**

— Як ви пам'ятаєте, у 70-х роках Верховному Суду довелось, зокрема, виконувати функції організаційного забезпечення керівництва судами після, очевидно, помилкового рішення про ліквідацію органів юстиції.

Після поновлення органів юстиції в державному механізмі щодо належного забезпечення судової діяльності мало що змінилось. В умовах командно-адміністративної системи видатки на утримання судів, як і раніше, формувалися за залишковим принципом.

Крім того, підрозділи Міністерства юстиції України контролювали роботу судів, впливали на судову практику, брали участь разом із Верховним Судом та обласними судами в аналітичній роботі, проводили узагальнення судової практики, у тому числі щодо призначення засудженим мір кримінального покарання.

Із проголошенням незалежності України і наміру будувати її як демократичну правову державу гостро постало питання щодо діяльності судів на принципах незалежності та розподілу владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою державною владою.

Важливою проблемою посилення незалежності судової влади було намагання вивести судову систему з-під опіки виконавчої влади. Це також було одним із ключових питань при підготовці законопроекту про судоуправління України. Все ж таки здоровий глузд переміг — функцію організаційного забезпечення судової діяльності було передано Державній судовій адміністрації, яка діє під контролем органів суддівського самоврядування. Сьогодні стала зрозумілою правильність такого рішення особливо на фоні тих судових справ, де відповідачем у судах виступає урядова структура — Міністерство юстиції.

Багато було спорів щодо права на судовий захист державних службовців, які призначалися на державні посади Президентом, Кабінетом Міністрів або ж Верховною Радою України. У цій дискусії Верховний Суд також зайняв принци-

пову позицію, яка відповідає вимогам Основного Закону — юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. А згодом таку позицію підтримав і Конституційний Суд України, який за поданням Верховного Суду Рішенням від 7 травня 2002 р. зазначив, що конституційне положення про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, означає, що до юрисдикції Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення питань, що мають правовий характер, зокрема тих, які виникають у зв'язку з призначенням та звільненням певних посадових осіб Президентом або Верховною Радою. Конституційний Суд може розглядати скарги на зазначені акти щодо їх конституційності, а суди загальної юрисдикції — щодо їх законності.

Існувала ще одна проблема — у взаємовідносинах із представниками законодавчої влади — народними депутатами України, які вважали своїм обов'язком перед виборцем добиватися скасування або зміни судового рішення, з яким виборець не згодний, використовуючи своє право, як вони вважали, на депутатський запит щодо законності судового рішення у конкретній судовій справі. Листи Верховного Суду на адресу керівництва Верховної Ради з цього приводу, в яких зверталась увага на недопустимість депутатських запитів щодо судових справ, залишалися без належного реагування. Тоді Президія Верховного Суду, обговоривши цю ситуацію, у листопаді 1997 р. внесла подання Конституційному Суду з проханням дати офіційне тлумачення окремих статей Конституції і Закону «Про статус народного депутата» в частині права народного депутата на депутатський запит.

Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 1999 р. було однозначним — «народний депутат не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ».

Верховний Суд своєю діяльністю мав певний вплив на виконання вимог Конституції при прийнятті рішень іншими органами влади. Тривалий час була вакантною посада Генерального прокурора, якого мав призначити Президент, але лише після отримання згоди парламенту, як цього вимагають статті 106, 122 Конституції. Президент порушив визначений Конституцією порядок і сам видав указ про призначення Генерального прокурора як виконуючого його обов'язки. Кандидат був достойний такої посади, але порядок його призначення був порушений.

На той час існував порядок перегляду судових рішень у порядку нагляду Пленумом Верховного Суду, в тому числі й за протестами керівників Генеральної прокуратури. Крім того, в засіданнях Пленуму мав право брати участь Генеральний прокурор або його заступник. А як бути в таких випадках судовим органам, коли необхідність скасувати або ж змінити судові рішення ініціюється в.о. Генерального прокурора? У Верховному Суді було прийняте рішення про неможливість розгляду протестів, підписаних в.о. Генерального прокурора та його участі в роботі Пленуму. Це викликало занепокоєння юридичних радників Президента, не проста була розмова і з Головою держави. Але згодом ця помилка була виправлена, і Генеральний прокурор був призначений так, як того вимагала Конституція.

За ініціативою Верховного Суду України були визнані неконституційними повноваження Уряду щодо його права самостійно обмежувати видатки на утримання судів, як це було передбачено в Законі «Про державний бюджет на 1999 рік» (Рішення Конституційного Суду від 24 червня 1999 р.).

Основним Законом держави у перехідних положеннях був встановлений п'ятирічний термін внесення змін до чинного законодавства, що стосувалося створення єдиної судової системи в Україні та забезпечення судовим захистом основних прав і свобод громадян (п'ятирічний термін спливав 28 червня 2001 р.). За участі Верховного Суду були розроблені 14 законопроектів, які мали узгодити відповідні законодавчі акти з конституційними положеннями, але їх розгляд затримувався, що викликало певне занепокоєння.

Президія Верховного Суду вивчила це питання і направила з цього приводу звернення до керівництва Верховної Ради, в якому наводилися можливі негативні наслідки для правової системи держави в результаті несвоечасного розгляду внесених законопроектів. При їх розгляді на пленарному засіданні парламенту несподівано слово для виступу було надано Голові Верховного Суду. Весь пакет законопроектів був прийнятий без обговорення, а після вступу їх у законну силу в Україні відбулася «мала судова реформа».

Приємно було відчувати велику довіру до думки суддів Верховного Суду, а з другого боку — відчував певне занепокоєння від позиції народних депутатів, які не стали обговорювати важливі проблеми судової діяльності і шляхи їх законодавчого вирішення.

Як відомо, наша судова практика не може використовувати судові прецеденти при вирішенні

конкретних судових справ. Це не передбачено законодавством України, але існують різні підходи до оцінки значення судових прецедентів.

Все більшої ваги для судової практики судів України набувають рішення Європейського суду з прав людини. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стала складовою українського законодавства. Велике значення має трактування окремих її статей Європейським судом із точки зору дотримання вимог міжнародної угоди Україною в царині забезпечення основних прав і свобод. Варто згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі екс-судді Верховного Суду Олександра Волкова проти України. Висновки, що зробив Європейський суд у цій справі, дають вагомі підстави для аналізу правової системи України і дотримання законодавства у сфері діяльності органів державної влади.

Щодо судового прецеденту, то традиційно в Україні існували форми впливу вищого судового органу через постанови Пленуму Верховного Суду, які віддзеркалювали судову практику застосування чинного законодавства і давали відповідні роз'яснення, що мали рекомендаційний характер для всіх, хто застосовував чинне законодавство. Така функція Верховного Суду як найвищого судового органу держави мала важливе значення для однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Такі повноваження Верховного Суду слід було б зберегти і надалі.

Складний період переживає нині судова система України і вищий судовий орган держави — Верховний Суд України. Ми відчуваємо, як все частіше громадяни України сподіваються на поновлення їх порушених прав не в судовій системі України, а в європейських структурах. Це свідчить про падіння довіри до судової системи України. Одна з причин такої ситуації — суттєве звуження функцій Верховного Суду України, його впливу на діяльність судів.

Під час четвертої зустрічі голів верховних судів держав Центральної та Східної Європи, яка відбулася у жовтні 1998 р. у м. Києві під егідою Ради Європи, багато уваги приділялося саме ролі верховних судів у здійсненні правосуддя. У висновках за результатами обговорення було зазначено, що нереально прагнути віднайти типову модель ідеального верховного суду. Судові інституції взагалі та верховного суду зокрема дуже часто є продуктом історії та вираженням національної культури, і про це не слід забувати. Однак мають бути встановлені певні

параметри у визначенні того, що саме очікується від верховного суду і його ролі у здійсненні правосуддя на загальновідомих принципах.

За межами України юридична спільнота, європейські структури уважно аналізують зміни у судовій системі України та оцінюють їх із позиції надійного забезпечення судовим захистом порушених прав і свобод громадян.

Не випадково, що із багатьох претендентів Міжнародна асоціація суддів прийняла рішення провести черговий свій з'їзд в Україні, а саме у жовтні цього року в м. Ялта АР Крим.

Маємо впевненість, що українське суспільство зможе гідно оцінити роль Верховного Суду України як найвищого судового органу, покликаного забезпечувати законність у діяльності судів загальної юрисдикції, а чинне законодавство щодо функцій Верховного Суду має суттєво змінитися.

**В.Т. Маляренко,
Голова Верховного
Суду України
у 2002–2006 рр.:**

— Шановні учасники зібрання, вітаю вас з ювілеєм Верховного Суду України і дякую за можливість сказати слово. Незвично мені виступати перед вами у ролі ветерана і розповідати про історію. Із 90 років Верховного Суду я віддав йому своїх 27, а судовій системі майже половину життя. Я не буду говорити про шлях, який пройшов Верховний Суд, оскільки про це розповіли попередні доповідачі, я скажу про людей, які тут працювали, бо саме вони, на мою думку, є обличчям суду.

Я був обраний у Верховний Суд коли тут суддями працювали більшість фронтовиків, суворих і вимогливих людей. Це були покалічені на фронтах Великої Вітчизняної війни люди, але високі духом державники. Безногі Василь Ярославський, Федір Белых і Петро Дятлов, безрукий Микита Антонов, з бляшанкою замість частини черепної коробки Михайло Верещага, без однієї нирки Євген Коваленко, зі складними серцевими проблемами, пройшовши всю війну піхотинцем, Володимир Загороднюк. Деякі з них вмирали прямо за робочим столом. Це, зокрема, сталося з Віталієм Урізченком.

Голова Верховного Суду Олександр Якименко внаслідок тяжкого поранення на фронті страждав важкою формою тромбофлебиту. У нього час

від часу з носа йшла кров. Він наказував нікого до нього не впускати, а сам лягав на підлогу в кабінеті й так лежав до тих пір, поки не вгамувалася кровотеча. І жодних лікарняних чи інших відпусток.

Не було ні кімнат відпочинку, ні окремих туалетів чи диванів не тільки у суддів, а й у Голови Верховного Суду. Безногі ходили на роботу пішки. Робочий день, як правило, закінчувався о восьмій—дев'ятій годині вечора.

Справ у кожного судді — безліч, але не було ні помічників, ні консультантів, ні комп'ютерів. Усе сам. На весь Верховний Суд було лише чотири друкарські машинки.

У 80-х роках Верховний Суд переглянув декілька десятків тисяч справ щодо реабілітації політично репресованих. Справи переглядалися у ревізійному порядку, або як тоді казали, в порядку судового нагляду, без скарг і заяв. І, незважаючи на все це, якість та своєчасність правосуддя були на високому рівні. Численні ревізійні інстанції відсіювали кожну зернинку від плевелів. Це не голослівна заява. Про це пишуть об'єктивні дослідники.

Ніхто не переносив справ зо дня на день. Не розглядав їх місяцями і роками, як це робиться зараз. І справа не тільки в суворій дисципліні, яка тоді була. Крім дисципліни, були велика мужність, сумлінність і добросовісність.

Сьогодні головна проблема судової системи України у відсутності дисципліни, недостатній мужності суддів, відданості справі, невисокі мораль та духовність. Звичайно, ця хвороба вразила не тільки судову систему.

Слід зауважити, що тоді ніхто не заявляв, що чотири, п'ять чи шість судових інстанцій — це багато. Бо кожний розумів, що судова помилка повинна бути виправлена. Не було розмов про права людини на справедливе правосуддя, але фактично було намагання їх забезпечити.

У світі є країни, в яких існує лише дві судові інстанції. Але є і такі, де існують чотири і більше інстанцій. Усе залежить від кваліфікації та добросовісності суддів у судах першої та другої інстанцій, кваліфікації і порядності прокурорів та адвокатів, а також інших чинників. Забезпечте в Україні бездоганну роботу першої та апеляційної інстанцій і не потрібні будуть ні касаційні, ні ревізійні інстанції. А поки це неможливо — то треба виходити з реалій життя, а не придуманих формул.

У кожній правоохоронній структурі є центральний апарат. Він координує діяльність нижчестоящих структур, контролює їх, спрямовує

на виконання завдань, питає за їх невиконання, захищає. У судовій системі України, звичайно з певною специфікою, протягом тривалого часу таким центром впливу був Верховний Суд. Він був моральним та інтелектуальним авторитетом у судовій системі, генератором ідей, захисником цієї системи, її представником в інших органах влади. До нього прислухалися, його поважали, його боялися. Його роз'яснення законодавства і настанови були для суддів, прокурорів та адвокатів як в пустелі волога із криниці. Сьогодні, на жаль, цього дуже мало. Без повноцінного авторитетного Верховного Суду держава судова система перетворюється в сліпця без поводиря. Тому для відновлення порядку в судовій системі необхідно повернути авторитет і повноваження Верховного Суду.

Майже в кожній судовій системі верховний суд — то не просто інстанція, це особливий центр законного впливу на діяльність судової системи країни та суспільства в цілому.

Правомірно щодо його діяльності застосувати словосполучення «провідник філософії судочинства». Саме цю «філософію судочинства», а точніше — її сучасну модель, і повинен запропонувати українському народові Верховний Суд України. Він має бути касаційною інстанцією для найважливіших для суспільства та держави справ, наприклад, для кримінальних справ про злочини, за які законом передбачене довічне позбавлення волі тощо. Він повинен мати право розглянути справу в ревізійному порядку.

Верховний Суд міг би розглядати скарги на порушення прав і основоположних свобод людини і, таким чином, розвантажити Європейський суд з прав людини, про що той наполегливо просить. Верховний Суд повинен завчасно реагувати на виклики часу, пропонуючи свою модель, своє бачення розв'язання багатьох спірних питань, тобто працювати на випередження, а не постфактум.

Щоб говорити про законність у державі, про верховенство права, необхідно ліквідувати явище, коли судову помилку Верховний Суд має виправляти лише з дозволу нижчестоящего суду.

Сьогодні проблемами, що стосуються внесення змін до Конституції, займається створена Президентом України Конституційна Асамблея і, зокрема, Комісія з питань правосуддя, яку я очолюю.

Конституційна комісія підготувала концептуальні засади змін правових норм, яких, на нашу думку, потребує Конституція. Основні їх положення полягають у необхідності виведення судової системи України на рівень європейських

стандартів. Внесення змін до Конституції потребують комплексного і системного підходу. Саме такий підхід ми намагаємося забезпечити.

На жаль, сьогодні ми ще не можемо стверджувати, що суди в Україні самостійні, а судді — незалежні. Такі обставини стали майже основною політичною складовою у її стосунках з іншими державами світу й фактично створюють відповідний негативний імідж України.

Готуючись до роботи в Комісії з питань правосуддя, я вивчив більше півсотні конституцій різних країн світу, зокрема норми про судову владу. І доповідаю вам, що однакових конституцій, однакових моделей судової системи і судочинства в світі немає. І тому Україна, як і будь-яка інша держава, повинна мати свою модель судової системи та судочинства. Таку, яка найбільше відповідає її історичним традиціям, правовій системі, адміністративно-територіальному устрою, суспільному менталітету, фінансовим можливостям.

Запровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя зовсім не означає їх схематичне перенесення в українську дійсність. Їх імплементація потребує творчого підходу та врахування національних особливостей. Головне — використати сутність стандарту, а не домагатися відображення один до одного його форми. Натомість багато політиків, законодавців і суддів дотримуються помилкової позиції про те, що запровадження міжнародного стандарту в національне законодавство передбачає його повне калькування. Звичайно, щоб не калькувати, треба мати велику мудрість і великі знання. А це проблема.

Хочу звернути вашу увагу на те, що робота і Асамблеї, і Комісії, а також наші пропозиції позитивно сприймаються у Венеціанській комісії. Там повністю їх підтримують. Я прошу такої підтримки і з боку Верховного Суду, але не шляхом дискусій, а конкретних, конструктивних пропозицій.

Шановні судді! Закінчуючи свій виступ, я хочу відійти від Конституції та опуститися на грішну землю.

Коли ви обговорюєте проблему, пов'язану з повноваженнями Верховного Суду, або іншими змінами до законодавства, то треба виходити із того, що у цій країні жити вашим дітям, онукам і правнукам. І тому закладайте механізми забезпечення законності та справедливості уже сьогодні.

Не звинувачуйте нікого в тому, що сталося з Верховним Судом. Загалом звинувачувати когось, а не себе, це в крові нашого народу. Треба

звинувачувати себе у слабкості, неумілості, не-сміливості, неорганізованості.

Ми живемо в особливій державі і в цікавий час. Звертаю увагу голів Верховного Суду нинішнього і майбутніх. Влада в посттоталітарних державах статусна, щоб там не писалось в Конституції чи законах, бо суспільна свідомість автоматично не змінюється з їх зміною.

Треба постійно пояснювати суть процесів і явищ, які відбуваються та надалі відбуватимуться у судочинстві, бо якщо будете пояснювати не ви — то розв'язати проблеми судочинства буде не просто.

Насамкінець давайте подякуємо всім тим, хто протягом 90 років, працюючи у Верховному Суді, вірно служив Батьківщині, забезпечував законність, справедливість і правопорядок. Дякую за увагу і зичу вам здоров'я, а Верховному Суду і судовій системі — здобуття авторитету та успіху.

В.В. Онопенко,
суддя Верховного Суду
України,
Голова Верховного
Суду України
у 2006–2011 рр.:

— Сьогодні ми знову маємо можливість згадати минуле, яке пов'язане з діяльністю Верховного Суду України, і обмінятися думками щодо його майбутнього.

Тому що від майбутнього Верховного Суду значною мірою залежить майбутнє всього вітчизняного правосуддя, а отже, й забезпечення демократичних цінностей у нашій державі.

І в цьому немає перебільшення. Адже, як уже наголошувалось, Верховний Суд — це не просто судовий орган. Його роль не обмежується винятковою прерогативою у прийнятті остаточних судових рішень на національному рівні, формуванням судових позицій у певних судових спорах, виробленням правових позицій в інших питаннях аналізу судової практики та забезпеченням її єдності. Суспільне і правове значення Верховного Суду набагато вагомніше й істотніше.

Світовий досвід показує, що верховні суди відіграють ключову роль у національних загальносуспільних процесах. Відбувається це через реалізацію ними свого особливого статусу — найвищого при здійсненні правосуддя.

Якщо говорити про історичну місію Верховного Суду України, то слід зазначити, що за час своєї діяльності він ухвалив багато суспільно значущих і навіть доленосних для нашої країни рішень.

Хоча, безперечно, цю місію Верховний Суд виконував, повсякденно здійснюючи конституційну функцію, — розгляд справ усіх категорій як судом останньої інстанції. Для виконання цієї місії свій внесок зробив кожен суддя Верховного Суду.

Становлення Верховного Суду України та здійснення ним судочинства відбувались у непростих умовах. Йому довелося функціонувати за різних політичних режимів, у різних державах, а його суддям — разом із усім суспільством витримати різні соціальні виклики. Показовим і промовистим є той факт, що більшість голів Верховного Суду довоєнного часу були репресовані, а деякі — навіть розстріляні. Багато пережили судді Верховного Суду і в період незалежності України, зокрема в останні роки.

Однак в усі часи Верховний Суд залишався найвищим судовим органом — *de jure* і *de facto*. Згідно з Конституцією УРСР 1937 р. він навіть офіційно мав таку назву — Найвищий Суд УРСР.

Ситуація кардинально почала змінюватися тоді, коли здавалося, що склалися найсприятливіші передумови для забезпечення незалежності судової влади, для зміцнення Верховного Суду, для повноцінної реалізації принципу верховенства права.

У 2006 р. політичне керівництво держави взяло курс на зниження статусу Верховного Суду. Це відображено у затвердженій тоді Президентом України Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. На її підставі було розроблено і наприкінці 2006 р. внесено главою держави до парламенту проект закону «Про судоустрій», згідно з яким за Верховним Судом залишалися декларативні повноваження та передбачалось радикальне скорочення кількості його суддів.

За цим проектом Верховний Суд фактично перестав бути не лише найвищим, а й взагалі судовим органом.

На превеликий жаль, у ході судової реформи Верховний Суд вперше за всю історію діяльності фактично втратив статус найвищого судового органу. Це негативно позначилося на правосудді, на рівні судового захисту прав громадян, на загальному розвитку України, на її міжнародному іміджі.

Помилковість такого рішення сьогодні визнають майже всі. Суддям Верховного Суду вона була очевидною ще в момент його ініціювання.

Тоді судді Верховного Суду відстоювали не особисті інтереси, а інтереси правосуддя, суспільства та держави. Крім високої професійності, яка завжди була притаманна суддям найвищого судового органу держави, у цьому проявилась ще й принципова громадянська позиція. Сьогод-

ні з гордістю можу повторити, що мав за честь очолювати саме такий колектив Верховного Суду.

За участю Верховного Суду було розроблено Концептуальні засади здійснення судової реформи в Україні, які у грудні 2007 р. затвердив з'їзд суддів України. Пізніше у Верховному Суді було розроблено і передано до парламенту проект Концепції судової реформи в Україні.

У період 2006—2009 рр. у Верховному Суді було підготовлено майже 40 законопроектів, спрямованих на розв'язання актуальних проблем судочинства. На жаль, відповідні суб'єкти, зокрема Президент і Верховна Рада, більшість із них проігнорували. Та попри все це нам вдалося домогтися схвалення на законодавчому рівні кількох наших законопроектів. Зокрема, було змінено порядок касаційного перегляду цивільних справ, що розв'язало проблему катастрофічного перевантаження Судової палати у цивільних справах. Тоді ми знайшли нестандартний вихід і забезпечили оперативний розгляд понад 40 тис. касаційних скарг у цивільних справах.

Ще одна наша пропозиція, яка втілилася у закон, стосувалася зміни розгляду судами справ про порушення правил дорожнього руху. Завдяки цьому вдалося істотно розвантажити місцеві та апеляційні суди, а мільйони громадян позбавити від бюрократичних митарств по судах.

У цей період Верховний Суд здійснив правову експертизу і надав висновки на 720 проектів нормативно-правових актів, які так чи інакше стосувалися роботи судів. Переважно ці висновки готувалися відповідними судовими палатами або за їх участю, і в них відображалася бачення суддів щодо доцільності пропонованих законодавчих змін.

Дехто піддавав критиці таку діяльність і стверджував, що удосконаленням законодавства нехай займається той, кому це належить робити за статусом — Президент, парламент, народні депутати. З одного боку, таке зауваження було справедливим, але з другого, — ми бачили, що ці суб'єкти або не роблять того, що потрібно робити, або часто роблять те, що шкодить правосуддю.

І це добре розуміла суддівська спільнота. Два з'їзди суддів України поспіль (VIII — у 2007 р. і IX — у 2008 р.) схвалили роботу найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції.

Така оцінка і підтримка суддів були важливіми для Верховного Суду, який займав чітку, однозначну і послідовну позицію, а саме: забезпечення конституційних засад судочинства; здійснення суспільно орієнтованої судової реформи; визначення простої, зрозумілої та доступної для

громадян системи судів; збереження конституційного статусу Верховного Суду; неприпустимість звуження гарантій незалежності суддів.

Знаковою подією у діяльності Верховного Суду вважаю ухвалення його Пленумом 13 червня 2007 р. постанови «Про незалежність судової влади». Подібного документа з такого ключового для правосуддя питання в історії вітчизняного судочинства доти не було. Для його прийняття знадобилися і мудрість і мужність. Саме ці якості судді Верховного Суду й продемонстрували. Ухвалений тоді документ не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Саме тоді судді Верховного Суду спільно з суддями інших судів України зробили реальну спробу утвердити той статус судової влади, який визначений Конституцією України, — самостійної та незалежної.

Мені як Голові Верховного Суду судилося доносити позицію моїх колег на всіх владних рівнях, пояснювати її публічно, відстоювати різними способами. Дехто вважав, що це політизувало ситуацію в судовій системі. Саме тому я неодноразово заявляв про те, що політиці не місце у суді.

Оцінюючи період діяльності Верховного Суду у 2006—2010 рр. (до так званої великої судової реформи), можна зробити висновок, що вжитими суддями Верховного Суду спільно з Радою суддів України заходами, за підтримки більшості суддівського корпусу України вдалося не допустити політизації судової системи, зберегти її єдність, незалежність суддів і самостійність судів на максимально можливому в той час рівні.

Сьогодні вже всім очевидно, що ситуацію з Верховним Судом слід виправляти. І це треба робити невідкладно, доки залишається кадровий потенціал, доки не зруйновано основи «школи верховного судочинства», доки не змінилися практичні принципи діяльності найвищого судового органу, доки не знівельовано його непохитний авторитет у судовій системі та суспільстві, доки у ньому живий дух незалежності, без якого правосуддя неможливе.

Для відновлення повноцінного процесуального статусу Верховного Суду не потрібно проводити конституційну реформу, як іноді стверджується. Конституційний статус Верховного Суду було знівельовано без внесення жодних змін до Конституції. Потрібно лише виконати вимогу ст. 125 Конституції, якою передбачено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Безперечно, певні конституційні зміни в частині правосуддя потрібні, і мої колеги неодноразово

разово наголошували, що повноцінна судова реформа потребує внесення змін до Конституції. Такої позиції дотримується і Венеціанська комісія, але робити це треба дуже обережно.

Зокрема, в частині того, що стосується Верховного Суду, то до існуючих конституційних положень може бути додане загальне визначення його функцій.

Стосовно статусу суддів заслуговує на підтримку підвищення мінімального і максимального віку для зайняття посади судді — відповідно 30 і 70 років (зберігши можливість виходу у відставку за вислугою років і раніше).

Звісно, що додаткових конституційних гарантій потребує вирішення головної нашої проблеми: реальної, а не бутафорської незалежності судової влади і суддів. Це, зокрема, передбачає новий порядок формування Вищої ради юстиції, забезпечення її діяльності на засадах об'єктивності та безсторонності.

Потребують чіткого визначення підстави та порядку відповідальності суддів, зокрема і щодо терміну притягнення до відповідальності.

Доцільним видається наділення Верховного Суду правом законодавчої ініціативи. Якби він мав таке право п'ять-шість років тому, то й судова реформа могла б бути іншою за змістом. При цьому потрібно розуміти, що зміна Конституції лише в частині, що стосується судочинства, не вирішить проблему правосуддя. Тому що ця проблема є набагато глобальнішою і полягає у реальній дії принципів поділу влади та верховенства права.

Звернення до історії Верховного Суду, до історії судової влади України, як, власне, і до загальної історії України, дає змогу усвідомити кілька головних уроків. Перший — Верховний Суд має не лише повернути свій конституційний статус, а й посилити своє процесуальне верховенство.

Другий — судова система не може кимось вибудовуватися «під себе», під власні політичні чи інші інтереси. У державі можуть змінюватися політичні системи, уряди, їх керівники, але незмінною має бути одна інституція — незалежний і справедливий суд.

Третій історичний урок — утвердження такого суду може відбуватися в контексті загальних демократичних процесів у державі. Автономно успішну судову реформу здійснити неможливо.

Користуючись нагодою, хочу наголосити: оглядаючись углиб історії та відзначаючи роль конкретних суддів у становленні Верховного Суду України та всієї вітчизняної судової системи, слід

завжди пам'ятати, що попри авторитет і заслуги кожного з нас — і суддів, і працівників апарату, Верховний Суд робить сильним команда одноступіньців. Тож доки ми всі разом принципово стоятимемо на позиціях Права і дивитимемось в один бік, Верховний Суд з честю виконуватиме своє призначення і свою історичну місію!

Я.М. Романюк,
Перший заступник
Голови Верховного
Суду України,
голова Ради суддів
України:

— У зв'язку з прийняттям у липні 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів України» у нашій державі завершено формування чотириланкової судової системи. Місце Верховного Суду України в ній не змінилося. Залишається чинною ст. 125 Конституції України, в якій зазначено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Та обсяг його повноважень істотно змінився. Відповідно до ст. 38 зазначеного Закону Верховний Суд України переглядає справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом чи судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а також переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнає Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Але головним завданням Верховного Суду України на сьогодні, як і найвищої судової установи в будь-якій державі, яка належить до континентальної системи права, є забезпечення єдності судової практики. Саме це завдання визнав пріоритетним напрямом подальшої судової реформи Президент України Віктор Янукович, виступаючи в грудні 2012 р. на церемонії складення присяги суддями, які призначені на посаду вперше.

Щоб забезпечити єдність судової практики, законодавець надав Верховному Суду України дуже важливий інструмент. У процесуальних кодексах передбачено, що правові висновки Верховного Суду України, зроблені за результатами розгляду справи з підстав неоднакового застосування однієї і тієї самої норми матеріального права, є обов'язковими для всіх органів державної влади, які її застосовують у своїй діяльності, та

для всіх судів України. У зв'язку з цим виникає запитання: а чому лише для органів державної влади і судів? Чи не доцільно було б таку обов'язковість поширити на всіх осіб? На мою думку, це більше сприяло б забезпеченню єдності судової практики.

У законі зазначено, що підставою для перегляду справи Верховним Судом України є неоднакове застосування судами касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права. Але, як засвідчує практика, трапляється немало випадків, коли неоднаково застосовується норма не матеріального, а процесуального права. Разом із тим це не є підставою для перегляду справи Верховним Судом України.

Особливо актуальним є питання щодо розмежування юрисдикцій між спеціалізованими судами. Чинні процесуальні кодекси містять норми, що допускають їх двозначне тлумачення, а чіткий розподіл повноважень між спеціалізованими судами є невід'ємним елементом права на доступ до суду, яке може порушуватися у разі визначення непідсудності справи жодному вищому спеціалізованому суду, що на сьогодні не може бути усунене шляхом звернення до Верховного Суду України.

Тож чи не варто нам запозичити досвід інших цивілізованих країн, у яких встановлюються спеціальні механізми для врегулювання розбіжностей між судами різних юрисдикцій? Зокрема, у Франції існує спеціальний орган для вирішення спорів щодо розмежування юрисдикції адміністративних та загальних судів — Трибунал з конфліктів. У Німеччині на рівні Конституції (ст. 95) з метою дотримання єдності судової практики передбачено створення Єдиного сенату вищих судів, який діє відповідно до Закону «Про забезпечення єдності судової практики вищих судів Федерації».

На моє переконання, в Україні функцію вирішення спорів, пов'язаних із визначенням компетенції спеціалізованих судів, має виконувати Верховний Суд України, у якому зосереджується розгляд справ усіх юрисдикцій.

За результатами розгляду справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом чи судами касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права Верховний Суд України має ухвалити, як зазначено у процесуальних кодексах, нове рішення. Однак через відсутність повноваження скасовувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій він фактично позбавлений можливості ухвалити нове судове рішення, оскільки при цьому залишається в силі також помилкові судові рішення.

Як засвідчує статистика за 2012 р., судові палати у господарських та цивільних справах Верховного Суду України переглянули 250 справ, але лише у двох було можливо ухвалити нове судове рішення.

На мою думку, правові висновки Верховного Суду України, які мають обов'язковий характер, повинні міститися в остаточних судових рішеннях у справі. Крім того, завданням Верховного Суду України, як і кожного судового органу, є захист прав, свобод та інтересів осіб шляхом розгляду і вирішення справ, що передбачає прийняття рішень по суті спору. Необхідно враховувати також, що формальне направлення справ на новий судовий розгляд перетворює Верховний Суд України на «проміжну ланку» судової системи та призводить до збільшення строків розгляду справ.

У зв'язку з цим потрібно законодавчо встановити право Верховного Суду України ухвалювати нове судове рішення, одночасно передбачивши право скасовувати судові рішення судів першої або апеляційної інстанцій; залишати в силі помилково скасовані судові рішення зазначених судів, а також направляти справу на новий судовий розгляд у разі необхідності з'ясування фактичних обставин справи, оцінки чи переоцінки доказів.

Потребує вирішення також питання щодо встановлення права на звернення до Верховного Суду України осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. На сьогодні таке право мають лише особи, які брали участь у справі. Проте особи, які не брали участі у справі, мають право подання апеляційної та касаційної скарги, а значить відповідні судові інстанції можуть ухвалити судові рішення, яке, на їхню думку, буде свідчити про неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права. Тому у зв'язку із необхідністю уніфікації процесуальних прав такі особи також повинні мати право подати відповідну заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України.

Слід звернути увагу також на те, що на сьогодні обов'язковість правових висновків Верховного Суду України не забезпечена відповідними нормами у разі їх недотримання. З огляду на це необхідно запровадити додаткові механізми, спрямовані на посилення такої обов'язковості. Зокрема, підставою для перегляду судових рішень Верховним Судом України доцільно визначити порушення єдності судової практики, як це передбачено у законодавстві Російської Федера-

ції. У такому формулюванні зазначена підстава містила б і невідповідність судових рішень правовим висновкам Верховного Суду України, як це встановлено, зокрема, в Німеччині та Іспанії. Це було б гарантією того, що суди нижчого рівня не будуть ігнорувати усталені підходи Верховного Суду України щодо тлумачення та застосування закону, які є обов'язковими.

Вбачається за доцільне також доповнити розділи процесуальних кодексів, які регламентують перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, положеннями про можливість їх перегляду у зв'язку з іншими обставинами. До таких обставин слід віднести прийняття судового рішення Верховним Судом України, яке містить висновок про інше застосування норми права, що зумовило ухвалення незаконного судового рішення. При цьому необхідно, безумовно, визначити відповідні часові обмеження. Запровадження такої норми було б справедливим особливо у кримінальних справах у разі, якщо застосування норм права змінилось у напрямі покращення становища засудженого. Це також посилює б норму про обов'язок судів привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України.

Крім того, судді Верховного Суду України мають сприяти формуванню правильної та однакової судової практики, активізувавши роботу щодо підвищення кваліфікації суддів судів нижчих інстанцій, написання публікацій тощо.

На мою думку, необхідно розглянути також доцільність запровадження в Україні інституту так званого преюдиційного запиту. Це дало б можливість судам нижчого рівня зупинити провадження у справі та звернутися за відповідним висновком до Верховного Суду України, якщо під час розгляду справи виявлено невідповідність у застосуванні чи тлумаченні норми права.

Слід зауважити, що на сьогодні через нестабільність законодавства, яке містить у непоодиноких випадках нечіткі та суперечливі норми, до судів надходять тисячі аналогічних позовів. У зв'язку з цим було б ефективним вирішити питання щодо застосування відповідних норм ще на рівні судів першої інстанції, не чекаючи, коли справа надійде до Верховного Суду України. Тим більше, необхідно враховувати можливість масового порушення прав осіб, якщо він сформулює іншу правову позицію. Наприклад, у Франції суд, що розглядає справу по суті, може звернутися з клопотанням про тлумачення закону до Касаційного суду в разі, якщо відповідне право-

ве питання є новим, досить складним та виникає при розгляді багатьох справ.

Важливо звернути увагу і на таке. Як засвідчує статистика, кількість судових рішень, ухвалених Верховним Судом України, на сьогодні становить лише 0,01 % щодо кількості судових рішень, ухвалених судами першої інстанції. У зв'язку з цим Верховний Суд України повинен мати (крім обов'язковості його судових рішень) також інші повноваження, необхідні для формування єдиної судової практики.

Зокрема, слід відновити повноваження Верховного Суду України щодо роз'яснень законодавства у постановках Пленуму. Відмовлятися від цього повноваження — у тому числі в обмін на судовий прецедент, як іноді пропонується, — нецільно. Такі роз'яснення можуть бути значно ефективнішими від судового прецеденту, оскільки вони більш універсальні.

У п. 71 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень визначено, що вищі судові органи можуть сприяти поліпшенню якості судових рішень, розробляючи рекомендації для судів нижчого рівня, привертаючи їхню увагу до принципів, що застосовуються згідно з існуючою практикою.

Зазначені роз'яснення як результат узагальнення судової практики максимально наближені до практики судів першої та апеляційної інстанцій, враховують різні підходи до застосування законодавства. Таким чином, постанови Пленуму розробляються з урахуванням усталеної судової практики (саме ця категорія характерна для держав континентального права). Вони відображають єдність підходів щодо тлумачення та застосування законодавства, охоплюють більшість спірних питань судової практики у справах відповідної категорії.

Роз'яснення законодавства у постановках Пленуму по суті є офіційною позицією Верховного Суду України щодо вирішення проблемних питань судочинства, що значно полегшує здійснення правосуддя судами нижчого рівня, створює підґрунтя для подальшого формування стабільної судової практики.

Постанови Пленуму Верховного Суду України в умовах фрагментарності законодавства та наявності в ньому багатьох колізій часто є єдиним орієнтиром не лише для судів, а і для всіх учасників правовідносин, які мають діяти за визначеними, передбачуваними нормами, в тому числі й тими, що потребують роз'яснення. Ці постанови, як правило, мають широкий резонанс,

детально аналізуються, з їх урахуванням визначається поведінка учасників правовідносин. Окрім того, роз'яснення, викладені у постановах Пленуму, більше відповідають встановленій у ст. 57 Конституції гарантії осіб знати свої права та обов'язки порівняно з необхідністю ознайомлюватися з усією судовою практикою у відповідній сфері.

Роз'яснення законодавства у постановах Пленуму є також більш гнучкими з погляду оперативності реагування як на законодавчі зміни, так і на потреби суспільного розвитку шляхом внесення відповідних змін. Водночас обов'язкове тлумачення правових норм, яке міститься в судових рішеннях, може бути відкориговане лише іншим судовим рішенням у разі, якщо аналогічний спір надійде на розгляд Верховного Суду України.

Крім того, роз'яснення можуть бути надані в постанові Пленуму Верховного Суду України завчасно, коли неясність закону є очевидною, що дасть змогу запобігти судовим помилкам, тоді як прецедент — це переважно вже виправлення таких помилок.

Вже майже два роки діють норми щодо обов'язковості висновків, викладених у судових рішеннях Верховного Суду України. Проте цей механізм виявився недостатнім — результати його застосування неможливо порівняти з позитивними наслідками, досягнутими в результаті прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України та надання судам методичної допомоги.

Верховний Суд України забезпечував правильне та однакове застосування судами законодавства в таких проблемних категоріях спорів, як земельні, корпоративні спори, спори про визнання правочинів недійсними, про спадкування, банкрутство, справи про контрабанду, про злочини проти власності та ін.

Наприклад, під час вивчення судової практики розгляду Вищим господарським судом України справ про визнання правочинів недійсними за перше півріччя 2012 р. з'ясувалося, що приблизно у 20 % судових рішень на обґрунтування своїх висновків цей суд застосовує роз'яснення законодавства, викладені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», незважаючи на те, що вона присвячена питанням цивільного судочинства. Це переконливо свідчить про актуальність і затребуваність таких роз'яснень.

Вивчення відповідних судових рішень дає підстави для висновку, що у тих питаннях, які були предметом роз'яснень зазначеної постанови Пле-

нуму, сформувалась однакова та стабільна судова практика, а в деяких інших питаннях, що залишилися поза її предметом регулювання, допускається неоднакове застосування законодавства (наприклад, у спорах про визнання недійсними правочинів, вчинених органами юридичної особи з перевищенням повноважень).

Наведу ще один приклад. Відповідно до звернення Президента України робочою групою Ради суддів України, до складу якої входили також судді Верховного Суду України, наприкінці 2011 р. на основі методологічних розробок Верховного Суду України здійснено вивчення стану організації діяльності місцевих та апеляційних загальних судів Харківської, Сумської, Донецької та Луганської областей щодо розгляду кримінальних справ, за якими підсудні тримаються під вартою.

Зазначені заходи забезпечили суттєвий позитивний ефект: суди почали більш виважено ставитися до обрання такої міри запобіжного заходу, а також строків розгляду справ, за якими підсудні тримаються під вартою. Зокрема, кількість осіб, які тримаються під вартою і рахуються за судами понад шість місяців, у I півріччі 2012 р. зменшилась порівняно з I півріччям 2011 р. на 24,3 %, а кількість нерозглянутих справ щодо таких осіб зменшилась відповідно на 26 %.

Це дає підстави для висновку про те, що зазначені повноваження Верховного Суду України мають бути відновлені.

Дуже приємно, що в цьому залі присутні представники кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що вони відгукнулися на нашу пропозицію підготувати спільно із суддями Верховного Суду України науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Триває активна робота з його підготовки. Цей коментар буде ґрунтуватися виключно на правових позиціях Верховного Суду України і, на мою думку, також сприятиме формуванню однакової судової практики.

Глава нашої держави наголосив на тому, що судова реформа не завершена. Після прийняття Кримінального процесуального кодексу і Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» настане новий етап судової реформи — прийняття нових адміністративного процесуального, господарського процесуального та цивільного процесуального кодексів України. Було б добре, щоб у них були враховані висновки цієї конференції.

РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ І ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

Учасники міжнародної науково-практичної конференції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи», приуроченої до 90-ї річниці утворення Верховного Суду України, що була проведена 15 лютого 2013 року у Верховному Суді України за підтримки Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та Агентства Сполучених Штатів Америки з міжнародного розвитку (USAID) і в якій взяли участь судді Верховного Суду України, Конституційного Суду України, вищих спеціалізованих судів, судді вищих судів Азербайджану, Грузії, Німеччини, Росії, США, представники органів судової влади, міжнародних організацій та провідні науковці, дійшли таких висновків:

Представлені доповіді та проведені обговорення дають підстави для висновку про необхідність подальшого вдосконалення та внесення комплексних змін до законодавства у сфері судоустрою, судочинства і статусу суддів, зокрема підвищення ролі Верховного Суду України, та прийняття таких рекомендацій:

1. Верховний суд має вагоме значення в механізмі забезпечення захисту прав і свобод людини в державі, уніфікації судової практики судів усіх юрисдикцій та інстанцій. Судова практика верховного суду має бути орієнтиром у діяльності всіх судів. Верховний суд має забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права.

2. Правова стабільність є однією з основоположних цінностей демократичного суспільства, а діяльність судової влади має бути спрямована на її забезпечення. З огляду на це зміни, які відбуваються в судових системах більшості держав демократичного спрямування, мають посилювати відповідну роль їх вищих судових органів. Це стосується посилення значення судової практики вищих судових органів держави щодо тлумачення норм законів й усунення законодавчих прогалин.

3. Однакове застосування законів є важливим чинником діяльності судової системи, який нерозривно пов'язаний із принципом правової визначеності та є одним з основоположних елементів верховенства права. Крім того, єдність судової практики гарантує стабільність правопорядку,

об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Забезпечення єдності судової практики — основна функція найвищого судового органу в державі. У зв'язку з цим верховний суд повинен мати повноваження щодо узагальнення судової практики, надання судам роз'яснень з питань застосування законодавства, а також надання методичної допомоги.

4. Місце верховного суду в судовій системі держави зумовлює надання його рішенням особливого значення. Правова позиція, висловлена верховним судом під час розгляду конкретної судової справи, повинна бути обов'язковою для судів загальної юрисдикції та всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідні норми законодавства. Необґрунтоване відхилення від цієї позиції має призводити до скасування судового рішення в конкретній судовій справі. Забезпечення неухильного дотримання правових позицій верховного суду є ефективною гарантією судового захисту, сприяє утвердженню принципу правової визначеності в діяльності судової системи.

5. Для здійснення своїх функцій Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції повинен мати відповідний обсяг повноважень. Верховний Суд України має забезпечувати єдність судової практики у сфері застосування норм не лише матеріального права, а й процесуального. Так само не повинно бути обмежень його повноважень щодо перегляду справ у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення державою міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

6. Доступ людини до правосуддя в судовій системі держави не має залежати від рішень судів нижчого рівня про допуск справи до провадження у Верховному Суді України. Порядок перегляду справ верховним судом, визначений процесуальним законодавством, не повинен містити обмежень права учасників судового процесу безпосередньо звертатися до найвищого судового органу. Подібні обмеження відтермінують прийняття остаточного рішення у справі та перешкоджають відновленню судом порушених прав упродовж розумного строку.